

**5-SINF ONA TILI DARSLIKLARIDA SHEVA SO'ZLARINI
O'QITISH.**

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyot universiteti

Olimova Durdona

O'zbek tili va adabiyoti ta'lim fakulteti 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada 5-sinf ona tili darsliklarida sheva so'zlarini o'qitish masalasi yoritilgan. Unda sheva so'zlarning o'quvchilarning til boyligini rivojlantirishdagi o'rni, adabiy til va sheva o'rtasidagi farqni anglashga ko'maklashuvchi vosita sifatidagi ahamiyati tahlil qilingan. Maqolada, shuningdek, dars jarayonida sheva so'zlardan foydalanishning uslubiy jihatlari, metodik tavsiyalar va bu jarayon orqali o'quvchilarda milliy qadriyat va madaniyatga hurmat tuyg'usini shakllantirish yo'llari muhokama qilinadi.

Abstract: This article discusses the issue of teaching dialect words in 5th grade native language textbooks. It analyzes the role of dialect words in the development of students' language skills, their importance as a tool to help them understand the difference between literary language and dialect. The article also discusses the methodological aspects of using dialect words in the lesson, methodological recommendations, and ways to form a sense of respect for national values and culture in students through this process.

Kalit so'zlar: Til, so'zlar, so'z bo'laklar, lug'at, til boyligi, o'quv darslik, xarflar.

Keywords: Language, words, word segments, dictionary, language skills, textbook, letters.

Ma'lumki, jamiyatda til kishilar o'rtasidagi aloqaning zaruriy vositasidir. Tilning aloqa vositasi sifatidagi ahamiyati uzluksiz ortib boradi. Til borliqni <https://scientific-jl.com/>

oqilona, mantiqiy bilish vositasidir. Til birliklari yordam idagina bilish jarayonida umumlashtirish, tushunchani m uhokam a va xulosa bilan bog'lash amalga oshadi.

Til va nutq tafakkur bilan uzviy bog'lanadi. Tilni egallash va nutq o'stirish bilan o'quvchining fikrlash qobiliyati ham o'sib boradi. M aktabning vazifasi tilni kishilar orasidagi m unosabatning rivojlangan nozik quroliga aylantirish hisoblanadi.

Keyingi yillarda mustaqillik sharofati bilan ta 'limni tubdan isloh qilish davlat siyosatining asosiy yo'nalishiga aylandi. „Ta'lim to'g'risida“gi qonun va shu asosda yaratilgan „Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" buning yorqin dalilidir.

„Kadrlar tayyorlash milliy dasturi“ da ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak m a'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash Milliy tizimini yaratish asosiy maqsad qilib olingan.

Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati insonni intellektual va m a'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash bilan uzviy bog'liq bo'lgan uzluksiz ta'lim tizimi orqali har tomonlam a barkamol shaxsni shakllantirishni nazarda tutadi. ¹

Ona tili o'qitish metodikasi fani ham ta 'lim jarayonini tashkil etish shakllarini va usullarini ishlab chiqishda yuqoridagi maqsadlar asosida ish yuritadi.

Ko'pchilik tilni so'z deb biladi. So'zlar kichik, qulay birliklar bo'lib, ayniqsa yozma ingliz tilida bo'shliqlar bilan ajratilgan. Lug'atlar bu fikrni mustahkamlaganga o'xshaydi, chunki yozuvlar alifbo tartibida joylashgan so'zlar ro'yxati sifatida joylashtirilgan. An'anaga ko'ra, tilshunoslar va o'qituvchilar grammatikaga e'tibor berishgan va so'zlarni jumladagi mavjud grammatik bo'shliqlarni to'ldiradigan o'ziga xos ma'no birliklari sifatida ko'rishgan. So'nggi paytlarda e'tibor grammatikadan leksikaga, so'zlardan esa bo'laklarga o'tdi. Lug'at bosh so'zlari foydalanuvchi uchun qulay kirish nuqtasidir, ammo zamonaviy lug'at yozuvlari odatda bo'laklarga tegishli, chunki ma'nolar ko'pincha qiladi, alohida

¹ O'zbekiston Respublikasining „Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi“ // Barkamol avlod — O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. — Toshkent: „Sharq“, 1997.39-bet.
<https://scientific-jl.com/>

soʻzlardan emas, balki soʻzlar kelgan boʻlaklardan kelib chiqadi. Korpus tadqiqotlari shuni tasdiqlaydiki, ona tilida soʻzlashuvchilar haqiqatda tilning kattaroq "boʻlaklari" bilan ishlaydi. Ushbu maqola oʻqituvchilar va oʻquvchilar uchun tilga soʻzlarni emas, balki boʻlaklar sifatida qarashni koʻrsatadi.

5-sinf ona tili darsliklarida Sheva soʻzlarini oʻqitish lisoniy bilim, leksik kompetensiya va samarali oʻqitish usullarini birlashtirgan nuansli yondashuvni oʻz ichiga oladi. Bu tilning tuzilishini chuqur tushunish va talabalarning soʻz boyligini oshirishda juda muhimdir.

Bir tilning faqat maʼlum hududiga xos boʻlib, boshqa joylarda oʻzgacha nom bilan yuritiladigan soʻzlar shevaga xos soʻzlar sanaladi. Bu soʻzlardan bittasi umumxalq tili boʻlgan adabiy til uchun qabul qilinadi va ana shu soʻz adabiy til uchun meʼyor sanaladi. M a s a l a n: doʻppi soʻzi adabiy meʼyor, kallapoʻsh, qalpoq, takya soʻzlari esa shevaga xos soʻzlardir.

Oʻzbek shevalarida shunday soʻzlar borki, ular adabiy tilda yoki boshqa shevalarda uchramaydi. Bunday soʻzlar qishloq xoʻjaligi, chorvachilik, qarindosh –urugʻ, daraxt, gul, asbob-uskuna nomlari ichida faol qoʻllaniladi.

M a s a l a n: Toshkentda — dovuchcha, Fargʻonada — gʻoʻra; ada- biy tilda — chumoli, Samarqand, Buxoroda — moʻcha, Xorazmda — qarindja; adabiy tilda — tuxum , qipchoq shevalarida — mayak, Xorazmda — yumirta.

Yozma til “boʻlaklar” sifatida, Bolalar ona tilini oʻrganganda, ularga birinchi navbatda oʻrganishdan oldin, masalan, o — — — n — — — a = "ona", n - "non", o - - - t - - - a = "ota" va hokazo. Ammo ular soʻz darajasiga koʻtarilgach, matnlarni harfma-harf oʻqish yoki yozishni davom ettirmaydilar, chunki bu qayta ishlashni juda sekin va juda qiyin qiladi.

Harflar tilning asosiy birliklari, ammo ular tilni oʻrganishning dastlabki bosqichida tilni qayta ishlash uchun faqat operatsion birliklar hisoblanadi.

Koʻp odamlar uchun soʻzlar tilning eng aniq birligidir. Yozma ingliz tilida bu soʻzlarning boʻsh joy bilan ajratilishi bilan taʼkidlanadi. Kurtus (2001) taʼkidlaydi: "Koʻpchilik bir vaqtning oʻzida bitta soʻzni oʻqiydi va bu soʻzni oʻziga aytadi." Agar biz haqiqatan ham tilni bir vaqtning oʻzida bir soʻz bilan qayta ishlagan boʻlsak,

muloqot hali ham juda sekin va juda qiyin bo'lar edi, masalan: Emas — — — uchun — — — — — birinchi — — — vaqt — — — — — an — — — bahs — — — bor edi — — — singan — — — tashqarida — — — Agar biz ushbu matnni bir vaqtning o'zida bir so'z bilan o'qib chiqsak, avvalo qayta ishlashimiz kerak bo'ladi.

Shuning uchun biz tilni ilg'or o'rganuvchilarga ham "bo'lak" darajasida ishlashga yordam berishimiz kerak. "Bo'lak-bo'lak" bilan ishlov berish aloqani tezroq, samaraliroq va o'zaro tushunishni osonlashtiradi.

Tilshunoslik bilimlarini ona tili o'quv dasturiga kiritish, agar o'quvchilar tilning tuzilishi, qoliplari va shakllariga yo'l topishlari uchun zarurdir .

Bu muloqot bizni ona tili sinfi doirasida leksik kompetentsiyani rivojlantirishning pedagogik-didaktik kontekstiga joylashtirishga qaratilgan. O'qituvchilar va o'qituvchilar kontseptual va leksik rivojlanish mexanizmlarini bilishlari va sinfda xuddi shu rivojlanishga yordam beradigan vaziyatlarni yaratishga undashlari juda muhimdir. Ma'ruzachilar sifatida bolalar so'zni kontekstda qo'llash orqali so'z haqida bilimga ega bo'lishadi, ya'ni leksik boylik va aniqlikka o'quvchilarning ijtimoiy-madaniy konteksti katta ta'sir ko'rsatadi. Atrof-muhit tomonidan qat'iy belgilab qo'yilganligi sababli, lug'at jihatida o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning ijtimoiy va madaniy nosimmetrikliklari asosida farqlarni bartaraf etishga olib keladigan pedagogik munosabatdan foydalanishi kerak.

So'zlar tilning asosiy vositalaridan biri; belgilarni tashkil etadi bizni o'rab turgan dunyo haqiqatini aks ettirishga imkon beradi. Buning vakili haqiqat haqiqatning o'zi emas, chunki u faqat uni ifodalaydi. Qaysidir ma'noda, vakillik qilish - haqiqiy sovg'ani qilishdir. Haqiqiyni ifodalash bilan yakunlash mumkin haqiqat haqiqatning o'zi emas, chunki u faqat uni ifodalaydi. Qaysidir ma'noda, vakillik qilish - haqiqiy sovg'ani qilishdir. Haqiqiyni ifodalash bilan yakunlash mumkin . Bu nomni ifodalovchi voqelikka nom berish jarayoni quyidagilarni belgilaydi: agar tayinlash bo'yicha, so'z, biz ilgari ko'rganimizdek, vakillikdir bu haqiqatning og'zaki. Sim-Simga ko'ra Biz asosiy tushunchalarning ko'rinadigan

yuzi bo'lgan so'zlar orqali gapiramiz. Birinchi so'zlarning hosil bo'lishidan oldin boshlanadigan leksik rivojlanish uzluksiz va ko'zni qamashtiruvchi jarayon bo'lib, u sub'ektning butun hayoti davomida davom etadi va uning ta'siri, ayniqsa, o'qishni tushunishda bo'lgani kabi, ijtimoiy o'zaro munosabatlarda va maktab o'zlashtirishlarida ham namoyon bo'ladi (Sim-Sim, 1998, 109-bet).²

Ana Mariya Brito aytganidek, Faqat qattiq tayyorgarlik bilan o'qituvchi "xato" yoki "o'qish" ni diqqat bilan va puxta o'ylashdan boshlashi mumkin, bunda ijobiy va shunchaki qadrsizlantiruvchi munosabat bilan emas, balki og'zaki va yozma qabul qilish va ifoda etishdagi kamchiliklarni bosqichma-bosqich bartaraf etishga olib keladigan o'qitish strategiyasini ishlab chiqish va o'qitishning turli sohalarini ifodalashga o'tish mumkin.

Asosiy ta'limni bolalarda , olti yoshida boshlaganda, bola keng ko'lamni ko'rsatadi va o'zi duchor bo'lgan til tizimini o'z-o'zidan va tabiiy tarzda moslashtiradi. O'zingizni ifoda etish va tilingizni og'zaki tushunish imkonini beruvchi og'zaki malaka bu – Onalik. Shu ma'noda Sim-Sim va Ferraz quyidagilarni himoya qiladi: Olti yoshli bolaning o'rtacha passiv so'z boyligi taxminan 25 000 so'zni tashkil qiladi, garchi ular kundalik hayotida bu bilimlarning taxminan o'ndan bir qismini ishlatga ham, rivojlanishning ushbu davrida leksik maydon bola ta'sir qiladigan lingvistik muhitning xususiyatlariga eng sezgir ta'siri ro'y beradi. (Sim-Sim va Ferraz, 1997, 44-bet).

So'zni o'zlashtirish bilan bog'liq turli xil bilimlarni ajratish mumkin, uchta asosiy jihat: morfo-sintaktik, leksik-semantik va pragmatik-madaniy. Shu ma'noda, interfeys ishining mahoratini ta'kidlab, Basílio shunday deb hisoblaydi: an'anaviy tarzda morfologiya doirasini belgilab beruvchi so'z tabiiy ravishda ko'p qirrali bo'lib, shuning uchun uning ko'p qirralari va bog'lanishlariga e'tibor qaratish zarur. Aniq misollar keltirish uchun, an'anaviy murakkab va munozarali bo'lgan fleksiya va hosila o'rtasidagi farq, boshqa mezonlar qatorida, morfologiya/sintaksis interfeysi bilan amalga oshiriladi; fonologik va semantik omillar so'z yasash jarayonlarining mahsuldorligiga xalaqit beradi; lug'atni

² Sim-sim, 1998, 109-bet
<https://scientific-jl.com/>

kesishishda fonologik omil muNutqni tushunish uchun eshitish kiritish leksikasi ma'ruzachilar bo'ylab farq qiladigan yangi tovush naqshini tasniflashi kerak; so'zni o'qish uchun vizual kiritish leksikasi yangi orfografik naqshni tan olishni o'rganishi kerak (yoki alifbo tilida fonologiyaga kirish uchun grafemafonema moslashuvidan foydalanishni o'rganish va shuning uchun eshitish kiritish leksikasidagi so'z bilan mos kelish); so'zni aytish uchun nutqning chiqish leksikasi uning talaffuzi uchun vosita dasturini sozlashi kerak va uni yozish uchun orfografik chiqish leksikasi orfografik ketma-ketlik uchun spetsifikatsiyaga Boshqa tomondan, ushbu bo'linmalarning barchasi vaqtinchalik bo'lib, aniq bo'lmagan chegaralarga ega, ularni hisobga olish va batafsilroq tekshirish kerak. Masalan, birikma orqali so'z yasaliishi so'z tuzilishi/ibora tuzilishini farqlashda aniq muammo tug'diradi; Har xil turdagi iboralar va iboralar morfologiya bilan cheklangan leksik elementlarning an'anaviy tushunchalariga qarshi turadi (Basilio, 2009, 6-7-betlar).

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, Bu muloqot bizni ona tili sinfi doirasida leksik kompetentsiyani rivojlantirishning pedagogik-didaktik kontekstiga joylashtirishga qaratilgan. O'qituvchilar va o'qituvchilar kontseptual va leksik rivojlanish mexanizmlarini bilishlari va sinfda xuddi shu rivojlanishga yordam beradigan vaziyatlarni yaratishga undashlari juda muhimdir. Ma'ruzachilar sifatida bolalar so'zni kontekstda qo'llash orqali so'z haqida bilimga ega bo'lishadi, ya'ni leksik boylik va aniqlikka o'quvchilarning ijtimoiy-madaniy konteksti katta ta'sir ko'rsatadi. Atrof-muhit tomonidan qat'iy belgilab qo'yilganligi sababli, lug'at jihatida o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning ijtimoiy va madaniy nosimmetriklilari asosida farqlarni bartaraf etishga olib keladigan pedagogik munosabatdan foydalanishi kerak. Shu ma'noda, transdisiplinar bilim olish va o'quvchilarning uzviy rivojlanishini cheklovchi to'siqlarni yengib o'tish uchun ona tili darsida so'zlarga markaziy o'rin berib, o'quvchilarning leksik kompetensiyasini rivojlantirishni tarbiyaviy maqsad qilib qo'yish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Apotheloz, D. (2002). Françaisning qurilish lug'ati. Parij, Ofris.

2. Sim-Sim, 1998, 109-bet
3. Basilio, Margarida MP Morfologiyasi: Margarida Basilio bilan suhbat. ReVEL. jild. 7, n.12
4. Redux. Flood, Lapp, Jensen & Squire, tahrirlar. O'qitish bo'yicha tadqiqotlar bo'yicha qo'llanma
5. <https://mover.uz/watch/x5mmEXcm>
6. <https://jdpu.uz/wp-content/uploads/2020/01/Ona-tili-oqitish-metodikasi.pdf>
7. Karina Qosimova O N A T I L I O 'Q I T I S H M E T O D I K A S I B o s h I a n g 'ic h ta'lim fakulte Toshkent «NOSIR» nashriyoti 2009
8. O'zbekiston Respublikasining „Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi“././ Barkamol avlod — O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. — Toshkent: „Sharq“, 1997.39-bet.